

Ескіз екологічної мережі Північного Причорномор'я

ІВАН ІВАНОВИЧ МОЙСІЄНКО

Мойсієнко І. І. 2011: **Ескіз екологічної мережі Північного Причорномор'я.** *Чорноморськ. бот. ж.*: Т. 7, № 4: 347-354.

В статті пропонується можлива схема екомережі Північного Причорномор'я на рівні ключових територій та екокоридорів міжнародного та загальнодержавного значення. Виділені 15 ключових території базуються на існуючих чи перспективних біосферних та природних заповідниках, національних природних та регіональних ландшафтних парках, або ж їх скупченнях. Більшість з 24 екокоридорів приурочені до долинно-річкового типу ландшафту. За його межами обґрунтовано розвивається необхідність вододільних екокоридорів.

Ключові слова: екологічна мережа, Північне Причорномор'я.

MOYSIYENKO I. I. 2011: **The draft Ecological Network of the Pivnichne Prychornomoria.** *Chornomors'k. bot. z.*, Vol. 7, N 4: 347-354.

In the article, preliminary Ecological Network scheme for the Pivnichne Prychornomoria (Northern Black Sea Coastal Plain) as Key Nature Areas and Ecological Corridors of international and state levels is offered. 15 Key Nature Areas are selected on the base of existing or perspective Biospheric and Natural Reserves, National Natural and Regional Landscape Parks, or their congestions. The majority from 24 Ecological Corridors are situated within valley landscape type. Behind them, necessity of development of watershed Ecological Corridors is proved.

Key words: Ecological Network, Pivnichne Prychornomoria (Northern Black Sea Coastal Plain).

Мойсиєнко И. И. 2011: **Эскиз экологической сети Северного Причерноморья.** *Черноморск. бот. ж.*, Т.7, № 4: 347-354.

В статье предлагается возможная схема экосети Северного Причерноморья на уровне ключевых территорий и экокоридоров международного и общегосударственного значения. Выделены 15 ключевых территорий базируются на существующих или перспективных биосферных и природных заповедниках, национальных природных и региональных ландшафтных парках, или же их скоплениях. Большинство из 24 экокоридоров приурочены к долинно-речному типу ландшафта. За его пределами обосновано развивается необходимость водораздельных экокоридоров.

Ключевый слова: экологическая сеть, Северное Причерноморье.

Впровадження екомережі є важливим елементом охорони природи, зокрема і фіторізноманіття. На сьогодні в Україні розроблено потужну законодавчу, методологічну та методичну базу створення екомережі та запропоновано низку конкретних схем її для різних регіонів [РОЗБУДОВ ЕКОМЕРЕЖІ УКРАЇНИ, 1999; ЗАКОН УКРАЇНИ, 2000, 2004; МОВЧАН, 2001; ФОРМУВАННЯ..., 2004; ШЕЛЯГ-СОСОНКО та ін., 2005; ПОПОВИЧ, 2007; ПОПОВИЧ, ВАСИЛЕНКО, 2009; ДУБИНА та ін., 2010; ВАСИЛЮК та ін., 2011]. Розроблено більш-менш детальні програми формування екологічної мережі для всіх областей Північного Причорномор'я та напрацьовано низку конкретних пропозицій щодо їх реалізації [ПРОПОЗИЦІЇ ДО ПРОЕКТУ..., 2001; ДЕРКАЧ та ін., 2002, 2004; РЕГІОНАЛЬНА ПРОГРАМА ... ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ, 2002; БОЙКО М., БОЙКО П., 2005;

ПРОГРАМА ... ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ, 2005; ПРОГРАМА ... ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, 2006; РЕГІОНАЛЬНА ПРОГРАМА ... ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ, 2009; ВАСИЛЮК, 2010] та сусідньої Молдови [АНДРЕЕВ та ін., 2009]. Для деяких його частин запропоновано досить детальні схеми екомережі – південної Бессарабії [ДУБИНА та ін., 2007], Південнобузького [ПІВДЕННО-БУЗЬКИЙ, 2007] та Дніпровського [Бойко П., 2002, 2004а, б, 2005, 2010] меридіональних екологічних коридорів, Запорізької області [ВОРОВКА та ін., 2006, КОЛОМІЙЧУК та ін., 2010].

Нами запропоновано схему екомережі для території Північного Причорномор'я (рис. 1). Розроблена схема включає ключові території (15) та екокоридори (24) міжнародного та загальнодержавного значення. Для віднесення певної території до ключової ми використовували принцип наявності заповідного об'єкта високого рівня, що має власну адміністрацію (біосферні та природні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки). Ми не наводимо характеристику ключових територій екомережі, оскільки їх ядрами є добре відомі заповідні об'єкти. Екологічні коридори, за виключенням 1 приморського та 2 плакорних, приурочені до долинно-річкового типу ландшафту, що в сучасних умовах відіграє провідну роль у формуванні екологічної мережі в Україні [ХІМКО, 1999]. До їх складу, окрім суто заплавних елементів та борових терас, входять степові схили терас та яружно-балочна система дренованих степових ландшафтів. Тобто ці екокоридори відзначаються високою комплексністю рослинності, до їх складу входять як найбільш сухі степові угруповання, так і водні об'єкти. Долини річок і лиманів разом з прилеглими до них дренованими ландшафтами (подібне значення в регіоні мають лише приморські ландшафти, які розглядаються у складі відповідного широтного екокоридору) є головними осередками збереження індигенного біорізноманіття у Північному Причорномор'ї.

У заплавах річок представлено численні природні водойми, значні болотні масиви, природні лучні угруповання, піщані дюни та коси, заплавні лісові та чагарникові зарості, відмілини, солонці тощо; всі подібного типу угруповання зустрічаються на борових терасах річок, крім того тут трапляються справжні лісові масиви, піщані та супіщані степи, солончаки тощо; на терасах річок і прилеглих дренованих ландшафтах (в ярах і балках) зустрічаються степові угруповання, рослинність глинистих, лесових і кам'янистих відслонень, хазмофітних тріщин скель, степові солонці, остепнені та справжні луки, чагарничкові та чагарникові угруповання тощо. Саме тут зосереджено найбільшу кількість заповідних об'єктів різних типів (заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи тощо), які органічно вписуються в мережу екокоридорів. Крім того тут та на прилеглих сільськогосподарських угіддях зосереджено значні площі територій, які можуть увійти до складу екомережі як відновлювані (пасовищні збої, тирла, перелogi, розорані еродовані крутосхили, деградовані штучні лісові насадження, ділянки із забрудненими ґрунтами, старовинні вапнякові кар'єри тощо). Осередками збереження різноманіття тут є не лише збережені або більш-менш порушені природні ландшафти, а і деякі антропогенні екотопи – археологічні пам'ятки, цвинтарі, лінійні екотопи (лісосмуги, дороги, канали) тощо, які також можуть виступати як елементи екомережі.

Формування екомережі на крайньому півдні степу є досить складним завданням, оскільки ця територія є найбільш антропогенно трансформованою в Україні. До основних труднощів, які вилились у недоліки схеми формування екомережі, відносимо:

- значне переважання повздовжніх (меридіональних) екокоридорів над поперечними (широтними). Це пов'язано зі значним нахилом поверхні у напрямку на південь, що зумовлює в свою чергу відповідне спрямування річок, які є основними (за невеликим виключенням – єдиноможливими) ділянками, де зберігся природний рослинний покрив і які можна використовувати в розбудові

екомережі. На нашу думку, додаткове створення поперечних екокоридорів можливе на північній межі регіону, оскільки ця територія відзначається більшим ступенем розсіченості рельєфу, оскільки саме до річкових та яружно-балкових екосистем приурочені залишки природної рослинності регіону;

- відсутність крупних заповідних об'єктів у пониззі Березанського та Південнобузького лиманів, що не дозволило виділити тут ключові ботанічні території. Потрібне подальше вивчення їх з метою створення тут об'єктів високого рангу. На цьому етапі нами запропоновано створити ботанічний заказник «Березанські тюльпани» на Березанському лимані та РЛП «Ольвійська хора» в пониззі Південного Бугу [ПЕРЕГРИМ та ін., 2010];
- незамкненість повздовжніх екокоридорів з північного боку. На півдні повздовжні екокоридори з'єднуються з Чорноморсько-Азовським широтним екокоридором, і саме в місці їх перетинів розташовується більшість ключових територій. На півночі більшість повздовжніх екокоридорів з'єднуються з Південноукраїнським степовим широтним екокоридором, однак він проходить вище Північного Причорномор'я, тому більшість екокоридорів на Півночі виявились незамкненими;
- незначна представленість екомережі на вододілах. Щодо цього ми зупинимось більш детально нижче.

Ця схема є лише проектом. Для створення повної схеми екомережі необхідно провести детальний аналіз системи природокористування регіону із застосуванням ГІС-технологій [КОЛОМІЄЦЬ Г., КОЛОМІЄЦЬ О., 2003] та здійснити прив'язку розробленої схеми до системи фізико-географічного районування [ПОПОВИЧ, 2007; ПОПОВИЧ, ВАСИЛЕНКО, 2009].

Аналіз наявних програм і схем екомережі відносно території Північного Причорномор'я показав практично повну відсутність у них елементів екомережі на плакорі. Через це в екомережі регіону не представлено плакорний (вододільний) тип степових екосистем. На нашу думку, екологічні коридори повинні проходити також принаймні більш широкими вододілами. У ландшафтному плані це дасть змогу значно поліпшити охорону найбільш антропогенно трансформованих слабкодренованих ландшафтів, які сьогодні охороняються лише в біосферному заповіднику «Асканія-Нова». Ядрами вододільних екокоридорів мають стати поди – це практично єдині природні комплекси, які збереглися на вододілах. Також залишки природної рослинності можна зустріти вздовж доріг та каналів, на курганах і цвинтарях.

Флоросозологічна цінність цих екосистем полягає передусім в унікальності подового флористичного комплексу, який представлений лише на вододілах. Зокрема лише в подах Причорномор'я зустрічаються низка созофітів (*Allium regelianum* A. Becker ex Iljin, *Damasonium alisma* Mill., *Elatine hungarica* Moesz., *Juncus sphaerocarpus* Nees, *Lythrum thymifolia* L., *Phlomis scythica* Klokov et Des.-Shost. тощо) та низка типово подових індигонофітів (*Elytrigia repens* (L.) Nevski subsp. *pseudocaesia* (Pacz.) Tzvelev, *Phalacrachena inuloides* (Fisch. et Janka) Iljin тощо). Також у подах зростає значна кількість неспецифічних созофітів (*Ferula orientalis* L., *Rumex ucranicus* Fisch. ex Spreng., *Stipa capillata* L., *Stipa ucrainica* P. Smirn., *Tulipa biebersteiniana* Schult. et Schult.f.s.l. тощо).

Менш унікальним, але більш системно важливим елементом вододільних екокоридорів є степовий флористичний комплекс, який налічує значну кількість созофітів, ендемічних та індигонофітів степових рослин. В умовах плакорних степів подові екосистеми найбільш відповідають критеріям створення екомережі регіонального рівня.

Рис. 1. Картосхема екомережі Північного Причорномор'я¹.

Fig. 1. Mapping scheme of the Ecological Network of Pivnichne Prychornomoria (Northern Black Sea Coastal Plain)¹.

¹ Ключові території: А – Нижньодунайська (БЗ «Дунайські плавні», РЛП «Ізмаїльські острови»), Б – Південнобессарабська (НПП «Тузловські лимани», РЛП «Тарутинський степ»), В – Нижньодністровська (НПП «Дністровські плавні»), Г – Приодеська (РЛП «Куяльницький»), Д – Тилігульська (Тилігульський РЛП, РЛП «Тилігульський»), Е – Причорноморська (Чорноморський БЗ, НПП «Білобережжя Святослава», РЛП «Кінбурнська коса»), Є – Нижньодніпровська (НПП «Нижньодніпровський»), Ж – Вісунсько-Інгулецька (РЛП «Вісунсько-Інгулецький»), З – Олешківська (НПП «Олешківські піски»), І – Джарилгацька (НПП «Джарилгацький»), Ї – Кам'янсько-Базавлуцька (НПП «Кам'янсько-Базавлуцький»), Й – Кам'янська (НПП «Кам'янська січ»), К – Асканійська (БЗ «Асканія-Нова»), Л – Сиваська (НПП «Азово-Сиваський»), М – Приазовська (Приазовський НПП).

Екокоридори: 1 – Приморський, 2 – Молочанський, 3 – Ошанлинський, 4 – Дунайський, 5 – Сасиксько-Когильницький; 6 – Дністровський, 7 – Куяльницько-Хаджибейський, 8 – Тилігульський, 9 – Березанський, 10 – Південнобузький, 11 – Громоклійський, 12 – Інгульський, 13 – Вісунський, 14 – Інгулецький, 15 – Інгулецько-Дніпровський плакорний, 16 – Кам'янський, 17 – Базавлукський, 18 – Солонський; 19 – Дніпровський, 20 – Дніпровсько-Молочанський плакорний, 21 – Білозерсько-Утлюцький, 22 – Молочанський, 23 – Обіточний, 24 – Бердянський.

Як зазначають В.С. ГАВРИЛЕНКО, В.В. ШАПОВАЛ, І.К. ПОЛІЩУК, В. П. ДУМЕНКО та М. А. ЛИСТОПАДСЬКИЙ [2009] «Поді та їх регіональна екомережа відповідають біоекологічним, ландшафтним і територіальним критеріям, що висуваються до природних ядер: соцологічно-популяційному, будучи осередками високої концентрації раритетної флори та фауни, субендемичних та локальноендемичних рослин; ценотичному, бо репрезентують самобутні фітоценози союзу *Lythro virgati-Elytrigion pseudocoesiae* Shapoval 2006: 2 підсоюзи, 10 асоціацій та 5 субасоціацій; репрезентативності та натуральності, оскільки ландшафт, рослинність та фауна збереглися у близькому до природного (мало зміненому) стані; критерію достатньої площі, що забезпечує реалізацію біологічного різноманіття у масштабі регіону та простір мінімальної життєздатної популяції (самопідтримної, прогресуючої); функціональної цілісності – це ареал, де окремі біоцентри пов'язані сполучними зонами (локальними коридорами) у цілісну структуру».

Вододільний екокоридор може бути створений в найширшому безстічному вододілі України – межиріччі Дніпра та Молочної. Фундаторами його реалізації є фахівці біосферного резервату «Асканія-Нова» [ГАВРИЛЕНКО та ін., 2009; ШАПОВАЛ, 2011]. Основним ядром цього екокоридору є біосферний заповідник «Асканія-Нова», який в запропонованих раніше схемах екологічної мережі, на подив, не входить ні до меридіонального, ні до широтного екологічних коридорів [ШЕЛЯГ-СОСОНКО та ін., 2005]. Крім того, за даними В.В. ШАПОВАЛА [2007, 2011], який ретельно дослідив поди Дніпровсько-Молочанського межиріччя, на одній меридіональній осі з «Асканією-Нова» розташовано крупні масиви цілини – днища Агайманського, Барнашівського та Хрестівського подів. За нашими дослідженнями, фрагменти цілини збереглися також на схилах балки Сірогозки – найбільш крупної лощини, що впадає в Агайманський під.

Вододільний меридіональний Дніпровсько-Молочанський екологічний коридор розпочинається від Дніпровського меридіонального екологічного коридору в районі оз. Білозерський лиман (околиці смт. Кам'янка-Дніпровська Запорізької обл.), далі спускається на південь річкою Велика Білозерка, в місці повороту річки на схід (неподалік с. Новопетрівка Великобілозерського р-ну Запорізької обл.) переходить у балку Янчекрак (Верхньорогачинський р-н Херсонської обл. та Великобілозерський р-н Запорізької обл.), далі на південь переходить через вододіл у районі урочища Кругла Падина в околицях с. Калинівка (Веселівський р-н Запорізької обл.), продовжується по балці Сірогозці (Нижньосірогозький р-н Херсонської обл.), ще південніше включатиме Агайманський під (Іванівський та Новотроїцький р-ни), Барнашівський під між селами Скворцівка та Софіївка (Каховський та Новотроїцький р-ни), Біосферний заповідник «Асканія-Нова» та Хрестівський (Малий Чапельський під) (Чаплинський р-н) і долиною р. Каланчак (Чаплинський та Каланчацький р-ни) з'єднуватиметься з Приморським широтним екологічним коридором.

Означена смуга є реліктом гідрографічної мережі – дельти Дніпра льодовикової епохи. Окремі з її рукавів існували до античного часу – р. Геррос (Нікопольсько-Каланчацький рукав пра-Дніпра), що текла долиною р. Білозірки, Сірогозьким долиноподібним пониженням, Агайманським, Барнашівським, Великим і Малим Чапельським подами до Каланчацької затоки [КОСТРИЦКИЙ, 1968; ГАВРИЛЕНКО та ін., 2009; ШАПОВАЛ, 2011]. Формувати елементи екомережі на вододілах значно важче, ніж долинами річок через значно вищий ступінь антропогенної трансформації флори. Тому тут необхідно ширше використовувати реставрацію та відновлення природної рослинності, зокрема на схилах подів, у лощинах та прилеглих плакорних степових ділянках. Також, елементами екологічної мережі можуть виступати цвинтарі, кургани, узбіччя автомобільних і залізничних доріг, лінії відводів каналів тощо.

На Правобережжі Дніпра поди мають значно менші розміри, і тому значно більш трансформовані. Однак і тут можна створити регіональний вододільний екокоридор. У

ході обстеження межиріччя річок Дніпро та Інгулець нами було виявлено нерозорані днища подів в околицях сіл Трифонівка, Борозенське, Садок, Максима Горького (колишня економія Іванівка Олександра Фальц-Фейна); переліг на місці днища поду в околицях с. Костирка. Ці ділянки зі збереженими залишками природного рослинного покриву розташовуються орієнтовно медіаною вододілу між річками Дніпро та Інгулець і разом з іншими природними та напівприродними об'єктами можуть бути ланками регіонального Дніпровсько-Інгулецького вододільного екологічного коридору.

Цей екокоридор розпочинатиметься на півночі від Кам'янського регіонального екологічного коридору в районі с. Михайло-Заводське (Апостолівський р-н Дніпропетровської обл.), спустатиметься на північ Михайлівською балкою, далі включатиме Зеленодільське водосховище, подовий переліг в околицях с. Костирка (Високопільський р-н Херсонської обл.), верхів'я балки Кам'янки (Високопільський р-н), поди в околицях сіл Трифонівка, Борозенське, Садок, Максима Горького (Велико-олександрівський р-н), верхів'я балки Тягинки (Білозерський р-н) та з'єднуватиметься з Інгулецьким екокоридором біля с. Кірове. Можливо, відновлення природних комплексів внесе певний життєдайний імпульс у цей депресивний регіон, де відзначено багато напівпорожніх і навіть деякі мертві села, адже дозволить урізноманітнити суцільний рільничий ландшафт і, відповідно, урізноманітнити існування мешканців цих сіл. Можливе створення регіональних вододільних екокоридорів і в інших межиріччях Північного Причорномор'я, для чого необхідно провести відповідні дослідження.

Робота над екологічною мережею в Україні ведеться переважно в двох напрямках: створення теоретичних картографічних узагальнень і проектування (створення) мережі заповідних об'єктів. Рідше досліджується значення інших елементів екомережі [Бойко П., 2002, 2010; Бурда та ін., 2009; Воровка та ін., 2009]. На нашу думку, особливо для дуже трансформованих південних регіонів цього недостатньо. Дуже важливою є розробка та впровадження функціонального менеджменту екомережі. Він повинен об'єднати в єдине ціле різні за ступенем збереженості, відомчою належністю, режимом охорони та використання території та об'єкти; наведемо лише деякі з них: заповідні об'єкти, пасовища, сіножаті, штучні лісові та паркові насадження, лісосмуги, узбіччя доріг і каналів, сільгоспугіддя тощо. Необхідно забезпечити ефективний зв'язок між елементами екомережі, забезпечити найбільш ефективний природоохоронний режим у них, широко застосовувати активні заходи охорони природи (відновлення та реставрацію екосистем, угруповань чи популяцій видів тощо). Оскільки це завдання є дуже складним і потребує значних адміністративних та наукових ресурсів, на нашу думку, без створення адміністрації екомережі (подібної до адміністрації національних парків) її виконання не можливе. У розрізі ефективності адміністрування логічно сепарувати екомережу за адміністративними районами, з визначенням штату залежно від відсотку площі району, яка увійде у склад екомережі. Це дасть можливість перетворити екомережу з абстрактної (пасивної) сепарованої структури на реально функціонуючу (активну) єдину систему. Концепція «активної екомережі» є необхідним елементом збереження рослинного покриву Північного Причорномор'я. Крім того, створення «активної екомережі» «оживить» заповідні категорії інших рангів (заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи).

Список літератури

- АНДРЕЕВ А., Жосан Л., Шабанова Г. и др. Природное биологическое разнообразие и экологическая сеть Молдовы в международном контексте. – Кишинев : Экологическое общество “Biotica”, 2009. – 37 с.
- Бойко М. Ф., Бойко П.М. Особливості та місце Херсонщини в екомережі України // Екологія та ноосферологія. – 2005. – Т. 16, № 3–4. – С. 54–60.
- Бойко П. М. Лісові насадження Олешківських пісків як складові національної екомережі України // Лісівництво і агроеліорація. – 2002. – Вип. 103. – Харків : Майдан, 2002. – С. 25–28.

- Бойко П. М. Видовий склад флори як індикатор трансформованості складових елементів Дніпровського екокоридору // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції “Науковий потенціал світу “2004”. – Т. 7. Екологія. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004а. – С. 30–31.
- Бойко П. М. Природные ядра Нижнеднепровского экокори́дора // Тр. Никитск. бот. сада. Т. 123 «Экология, фитоценология, оптимизация экосистем». – Ялта, 2004б. – С. 232–237.
- Бойко П. М. Водно-болотні угіддя в системі Дніпровського екологічного коридору // Питання біоіндикації та екології. – 2005. – Вип. 10. – № 1. – С. 125–131.
- Бойко П. М. Нижньодніпровський екокоридор Національної екомережі України. – Херсон: Айлант, 2010. – 204 с.
- Бурда Р. І., Дубровін В. О., Коломієць Г. В. Фітобіота антропогенних екосистем як компонент національної екологічної екомережі // Науковий вісник Національного університету біоресурсів та природокористування України. – 2009. – Вип. 134. – Ч. 3. – С. 147–157.
- ВАСИЛЮК О. Природоохоронці критикують Програму формування національної екологічної мережі в Одеській області / www.rugoda.in.ua/step (2010)
- ВАСИЛЮК О., Костюшин В., Коломієць Г. Нові підходи до розбудови національної екомережі України // Природно-ресурсний потенціал збалансованого (сталого) розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19-20 квітня 2011), – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2011. – Т.2., 484 с.
- ВОРОВКА В. П., Демченко В. О., Коломійчук В. П. Значення сільськогосподарських угідь у формуванні екомережі в сучасних умовах розвитку агропромисловства (на прикладі Запорізької області) // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2006. – №93. – С. 104–117.
- ГАВРИЛЕНКО В. С., Шаповал В. В., Поліщук І. К., Думенко В. П., Листопадський М. А. Матеріали до резервування та оптимізації режиму цілинних територій регіону Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна УААН у контексті розбудови регіональної екомережі // Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова». – 2009. – Т. 11. – С.20–34.
- ДЕРКАЧ О. М., Тарашук С. В., Костюшин В. А. Формування екологічної мережі Миколаївської області, розробка відповідної програми // Звіт за договором № 7-ПФ/02. – Миколаїв : ПФ ІНЕКО НЕЦ України, 2002. – 112 с.
- ДЕРКАЧ О. М., Коломієць Г. В., Костюшин В. В. та ін. Теоретичні та практичні аспекти формування екомережі на прикладі Миколаївської області України // Наукові записки. Серія : географія. Тернопільський державний педагогічний університет. – 2004. – С. 237–242.
- ДУБИНА Д. В., Вакаренко Л. П., Устименко П. М. Екомережа південної Бессарабії // Чорномор. ботан. журн. – 2007а. – Т.3. – № 2. – С. 70–87.
- ДУБИНА Д. В., Устименко П. М., Вакаренко Л. П., Бойко П. М., Бойко М. Ф. Регіональна екомережа в контексті охорони та відновлення рослинного покриву степової зони України // Чорномор. ботан. журн. – 2010. – Т.6. – № 3. – С. 325–337.
- ЗАКОН УКРАЇНИ “Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки”. Затверджено 21 вересня 2000 року № 1989-III // Відомості Верховної ради України. – 2000. – 24 с.
- ЗАКОН УКРАЇНИ «Про екомережу України» // Відомості Верховної ради України. – 2004. – Т. 2. – С. 4–7.
- КОЛОМІЄЦЬ Г. В., КОЛОМІЄЦЬ О. В. Приклад розробки географічної інформаційної системи для узагальнення досліджень заповідних територій та проектування екологічної мережі Миколаївської області // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття : [матеріали наукової конференції, присвяч. 80-річчю Канівського природного заповідника (Канів, 9–11 вересня 2003 р.)]. – Канів, 2003б. – С. 339–340.
- КОЛОМІЙЧУК В. П., ВОРОВКА В. П., ДЕМЧЕНКО В. О. Екологічна мережа Запорізької області // Заповідна справа в Україні. – 2010. – Т. 16. – Вип. 1. – С. 10–17.
- КОСТРИЦКИЙ М. Е. К исторической географии Северного Причерноморья // Изучение природы степей : мат-лы межвуз. симпоз. (Одесса, 22–28 апреля 1968 г.). – Одесса, 1968. – С. 190–192.
- МАНЮК В. В. Екологічна абетка Придніпров'я. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2008. – 80 с.
- МАНЮК В. В. Модель екомережі для Степового Придніпров'я : підходи до проектування // Глобалізаційні процеси в природокористуванні : [матеріали наук.-практ. конф.], 19–23 травня 2008 р. – Алушта : НІПЦ "Екологія. Наука. Техніка", 2008. – С. 67–69.
- МОВЧАН Я. І. Національна екомережа України : концепція та сценарії втілення // Наук. зап. НаУКМа (спец. вип.). – 2001. – Т. 19. – Ч. II. – 2001. – С. 411–414.
- ПАВЛОВ В. В. Північне Присивашся як елемент Азово-Чорноморського екокоридору // Укр. ботан. журн. – 2001а. – Т. 58. – № 5. – С. 610–611.
- ПЕРЕГРИМ М. М., Мойсієнко І. І., Перегрим Ю. С., Мельник В. О. *Tulipa gesneriana* L. (*Liliaceae*) в Україні. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. – 135 с.
- ПІВДЕННО-БУЗЬКИЙ меридіональний екологічний коридор : стислий огляд біорізноманіття та найцінніші території / [В. Костюшин, А. Куземко, В. Онищенко та ін.]. – К. : Верландс Інтернешнл, 2007. – 92 с.

- Попович С. Ю. Основні структурні елементи Карпатської екомережі // Заповідна справа в Україні. – 2007. – Т. 13. – Вип. 1–2. – С. 80–89.
- Попович С. Ю., Василенко В. С. Екомережа лісостепу України (картосхема та її легенда) // Заповідна справа в Україні. – 2009. – Т. 15. – Вип. 1. – С. 1–5.
- ПРОГРАМА формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005–2015 роки // Рішення Одеської обласної ради № 705-ІУ від 18 листопада 2005 року. – Одеса, 2005. – 51 с.
- ПРОГРАМА формування та розвитку національної екологічної мережі Дніпропетровської області на 2006–2015 роки / <http://ecodnegr.dp.ua/index.php/program/environmental-programs/136-info>
- ПРОПОЗИЦІЇ ДО ПРОЕКТУ Програми формування національної екологічної мережі Дніпропетровської області на 2003–2015 роки / http://dikun.at.ua/load/materiali_po_ekomerezhi_dnipropetrovshhini/proekt_programi_ekomerezhi_dnipropetrovskoji_oblasti_pershij_variant/3-1-0-11
- РЕГІОНАЛЬНА ПРОГРАМА створення екологічної мережі в Херсонській області / укладачі М. Ф. Бойко, П. М. Бойко. – Херсон, 2002. – 18 с.
- РЕГІОНАЛЬНА ПРОГРАМА формування екологічної мережі в межах Запорізької області на 2009–2015 рр. / Відп. виконавець програми В. І. Лисенко. – Запоріжжя, 2009. – 76 с.
- РОЗБУДОВА ЕКОМЕРЕЖІ УКРАЇНИ / Наук. ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко. – К., 1999. – 127 с.
- ФОРМУВАННЯ регіональних схем екомережі (методичні рекомендації) / За ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко. – К. : Фітосоціоцентр, 2004. – 71 с.
- ХІМКО Р. В. Гідромережа України як основа екомережі // Создание экологических сетей как задание Пан-Европейской стратегии сохранения биологического и ландшафтного разнообразия : [тезисы тренинга-семинара, Киев, 18–19 мая 1991 г.]. – К. : ISAR, 1999. – С. 95.
- ШАПОВАЛ В. В. Флора та рослинність депресій Лівобережжя Нижнього Дніпра : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. біол. наук : спец. 03.00.05 «ботаніка». – Ялта, 2007. – 19 с.
- ШАПОВАЛ В. В. До проблеми оптимізації екомережі у регіоні Біосферного резервату «Асканія-Нова» та її сполучності з ключовими ботанічними територіями Прибережноморського екологічного коридору // Мережа ключових ботанічних територій у Приазовському регіоні: Матеріали міжнародної наради (6–7 жовтня 2011, Мелітополь, Україна). – Київ: Альтерпрес, 2011. – С. 56–59.
- ШЕЛЯГ-СОСОНКО Ю. Р., Ткаченко В. С., Андрієнко Т. Л. та ін. Екомережа України та її природні ядра // Укр. ботан. журн. – 2005. – Т. 62. – № 2. – С. 142–158.

Рекомендує до друку
М.Ф.Бойко

Отримано 17.12. 2012 р.

Адреса автора:

І.І. Мойсієнко
Херсонський державний університет,
вул. 40 років Жовтня, 27
73000, Херсон
Україна
e-mail: vanvan@ksu.ks.ua

Author's address:

I.I. Moysiienko
Kherson State University
27, 40 Rokiv Zhovtnia
73000, Kherson
Ukraine
e-mail: vanvan@ksu.ks.ua